

BİR KELİMENİN UZUN YOLCULUĞU: ÂB

Fatih Yerdemir

■ Bulmaca yazarlarının darda kaldıkları zaman, ki burada dar kelimesini gerçek manada kullanıyorum, “su” kelimesini karşılamak ve yerden tasarruf etmek için kullandıkları iki harfli kelimedenden oluşan “ab” sözcüğü, klasik edebiyatımızda çok sevilmiş, mecazlara mazmunlara sarmalanıp mısralar arasında eteğini sürüye sürüye arz-ı endam etmiştir. Yeri geldiğinde şairlerimiz ona bir kişilik bahşedip hayale daldığı yerde uyandırmamaya özen göstermişlerdir:

Âheste çek kürekleri mehtâb uyanmasın

*Bir âlem-i hayâle dalan **âb** uyanmasın*

Yahyâ Kemal (Çubuklu Gazel-1)

“Âb” kelimesini cevher bilip bu kelimedenden o kadar çok kelime türetmiş ki bu sözcükten türetilen kelimeleri hem ses hem mana hem de yapı bakımından mizacımıza çekmişiz. *Âbdâr, âbdest, hoşâb (hoşaf), âbihayat, âbihâyvan, âbikevser, âbihızır, girdâb, dolâb, serâb, çirkâb (çirkef), âbrû, gülâb, âb u hevâ, âbrîz* gibi kelimeler yüzyıllarca edebiyat üstatlarımız tarafından mısralarımızı ve cümlelerimizi süslemiştir. Kelimenin macerası bugün hâlâ Türkçede giydiği ses ve mana elbiseleriyle eserlerimizin satırları ve dilimizdeki tınlama/tonlamalarıyla salınmalarına devam etmektedir.

Manzum, mensur birçok sözlüğümüzde su manasının yanı sıra istiare yoluyla letafet, revnak, hüsn (güzellik) ve ziya manasında da kullanıldığı kayıt altına alınmış. Bunlardan en ilginç ırz, namus manasında kullanılan “âb-rû” kelimesidir. “Âb-rû” kelimesi Türkçedeki *yüz suyu, yüzü suyu hürmetine* ve *yüz akı* gibi kelime grupları ile karşılanabilir. Aşağıdaki beyitte Tecellî ölümsüzlüğün namusla, ırzla olduğunu “âb-rû” kelimesi ile bizlere hatırlatmıştır:

Ey Tecellî vâir ise âb-ı hayât

Âb-rûdur, âb-rûdur, âb-rû

Tecellî (G 96/5)

Tuhfe yazarı Vehbî, Türklere Farsça öğretmek için kaleme aldığı manzum sözlüğünde “âb” kelimesinden türetilen kelimeleri, nazmen şu şekilde sıralamıştır:

*Teşne susamış **kanmış** olandur dahı **sîr-âb***

*Ferkend selin yardığı yir **sel suyu seyl-âb***

*Şîre di üzüm suyına hem **bekmeze dûş-âb***

*Bal şehd dinür **şerbete şehd-âbe vü şehd-âb***

Gülzâr u gülistan güli çok yer dahı gülşen

*Di çayıra merğ u **ter ü tâze ise şâd-âb***

Şehvâr dinür pâdişehi lâyıık olana

Lezzetlü su hôş-âb, iyü incü dür-i hôş-âb

*Cûy ırmağa di **âb-ı revan ya'ni akar su***

*Tîre bulanıkdur dahı **havzun dibi pâ-y-âb***

Ser-geşte başı dönmişe di dönmege geşten

Deryâda suyun dönmesi çevrindisi gird-âb

Âteşte o hayvan ki gezer adı semender

*Dirler su kuşından kaza bat **ördege murğ-âb***

Mâhî balıgun adı şinâver dahı yüzgeç

*Gavta suya dalmak **sularun dalgası hîz-âb***

Dâreşkene ma'nâsı Süleymânî dimekdür

*Ferrâr gürîzende **cıva jîve vü sîm-âb***

Göz yaşına di eşk ü sirişk ağlama girye

*Giryan demek ağlayıcıdur **kanlu su hûn-âb***

Tuhfe-i Vehbî (b.131-140)

Şimdi Türkçemizde “âb” kelimesiyle kurulan bazı kelimelerin hem dilimizdeki hem de edebiyatımızdaki macerasına bakalım.

“Âbdest”

Farsça “el suyu” manasına gelen bu terkip/tamlama ilk ses değişikliğini Türkçeleşirken yaşamış. Farsça tamlamalarda tamlayan ile tamalananın yeri, Türkçe tamlamalara göre birbirine terstir. Farslar “âb” kelimesini önce, “dest” kelimesini sonra söylerken tamlama olduğunu göstermek için ilk kelimenin sonunu kesreli yani “i/ı” şeklinde okurlar. Türkler bu tamlamayı kendilerine göre sesletince arada bulunan “i/ı” sesini atıp kelimeyi birleşik hâle getirmişler. Yani “âbdest”. Söyleniş şeklini Türkçeleştirdiğimiz gibi daha sonra bu “âbdest” kelimesine başka bir hüviyet vermişiz. Bu kimliğe “Müslümanların, belli

ibadetleri yapabilmek için bir düzen içerisinde bazı organları yıkayıp bazılarını mesh etme yoluyla yaptıkları arınma.” dinî manasını da yükleyince kelime tamamen bizim olmuş. Şekil ve mana olarak Farsçada yer almayan bu kelime artık Türkçe bir kelime hâline gelmiş. Ahmedî’nin beytinde sevgiliye ihtimam ve ihtiram göstermenin bir rüknü olarak karşımıza çıkmıştır:

*Mihrâbı karşısına kaşuñuñ gözüm müdâm
Secde ider âb-dest ile ehl-i namâzdur*

Ahmedî (G.219/2)

“Abdest” kelimesinin İslami olmayan bir dil olan Rumcadan “devşirme sözcük” olduğunu ifade eden Özkan Öztekten, bu sözcüğün Tüklerin beraber yaşadıkları Rum komşularından öğrendikleri “vapdist” kelimesinden geldiğini öne sürmüştür. Türklerin daha önceden ayrı ayrı bildikleri “âb” ve “dest” kelimelelerinin benzeşmesiyle abdest şeklinde dinî bir ritüel karşılığında kullandıklarını ifade etmiştir. Özteken’e göre abdest kelimesi Oğuz Türklerinin yaşadığı bölgelerde ve on dördüncü yüzyıldan itibaren metinlerde görülmeye başlanmıştır. Günümüzde kaleme alınan Farsça sözlükler de dahil olmak üzere Farsçada yer almamasının bugün sadece Türkiye Türkçesinde, “namaz ve boy abdesti” anlamıyla kullanılmasının sebebinin Rumlarla Anadolu’da ortak yaşamdan kaynaklandığına bağlamıştır. Kelimenin Eski Yunanca baptizein > Rum. vapdist > Tü. vaftiz ~ abdest şeklinde değişikliklere uğradığını ve bu nedenle sözcüğün Rumca kökenli Türkçe bir söz olduğunu ve Farsça bir alıntı olmadığını dile getirmiştir.

Anadolu’da, ilk Yunus Emre’nin şiirlerinde yüzünü gösteren “abdest” kelimesi, Âşık Paşa’nın *Garib-name* adlı eserinde *almak* fiili ile arz-ı endâm etmiştir. *Abdest almak* kelime grubu günümüze kadar bu formunu korumuş hatta nakısı olarak *bozmak* fiili ile kol kola girip *abdest bozmak* şeklinde de günlük yaşamımızda kullanılır olmuştur:

*Kim yunur kim abdest alur kim içer
Cümlesine maksudın virür geçer*

Garib-nâme (b.1681)

Günümüzde “abdest” kelimesi ile ilgili sadece *almak* ve *bozmak* fiillerini kullanmıyoruz. Bu kelimedenden türetilen birleşik isimlerden *abdesthane* kelimesi hem tuvalet hem de abdest alınan yer manasında hâlâ yaşamaktadır. Hatta “abdesthane” kelimesi kendi başına başka kelimelerle birliktelikler kurmuştur: Abdesthane oturağı/taburesi, abdesthane işleri...

“Abdest” kelimesiyle, almak ve bozmak fiillerinin yanı sıra başka sözcüklerle de birleşik kelimeler kurmuşuz. Abdesti varken şüphe gidermek ve rahatlamak için bir daha abdest almak manasında *abdestini tazelemek*; abdest bozulmasını içinde bulunduğumuz duruma göre *abdesti kaçmak*, *abdesti düşmek*, *abdestini tutamamak* gibi ifadeleri ile karşılaşmışız.

“Abdest” kelimesini bazı fiillerle kullanarak manasını kötüleştirmemişiz fakat çağrıştırdığı anlamlar açısından içinde bulunduğumuz durumların pek iç açıcı olmadığını göstermek için kullanır olmuşuz. Türk Dil Kurumunun sözlüğünde biraz daha edebî ve yaratıcı, *abdest bozmaya gereksinim duymak* şeklinde anlamlandırılan *küçük abdesti ve büyük abdesti gelmek* ifadeleri dil dünyamızda kibarlaşmanın sembol ifadeleri olarak ayak diremeye devam etmektedir.

Abdest kelimesini tasavvufi bir neşve içinde kullandığımız yerler de olmuş. Bu durumda iki kullanımı ortaya çıkmıştır: *Zahirî abdest, bâtinî abdest*. Tasavvufi gelenekte *zahirî abdest* ile daha çok ham sofuları kasdetmişiz yani dini şekil olarak algılıyanları. *Bâtinî abdesti* için temizleme, gönlü saf ve temiz tutmak manası ile kullanmışız. Hatta tasavvuf erbabı ikincisi olmadan birincisi ile yapılan ibadetin kâmil olmayacağını salık vermişlerdir.

Deyimleşmiş birkaç ifadeye mana güzeli olarak yaşayan “abdest” kelimesi; dinle bağılantılı, dindar manasında *abdestinde namazında olmak* ve *abdestsiz yere basmamak*; kusursuz iç yapmak ile nefsinin iffet ve ismetine itimat etmek manasında, *abdestinden şüphesi olmamak* kullanılmaya devam etmektedir.

Türk Lügati'nde yer alan, zeybeklerin giydikleri uzun ve geniş cübbeye de *abdestlik* denilmiş. Kelime bugün bu anlamıyla yaşıyor mu, yoksa o da mı yitip gitti? Modern yaşam ile birlikte *abdest* kelimesinden türettiğimiz *abdestân* ve *abdest ibriği* gibi âlât u edevât hayatımızdan çıktığı gibi dilimizden de çıkip gitmişler.

Günlük yaşamımızda pek tercih etmediğimiz ama bir dönem kullanım alanını genişletip tekdir, tazir ve tevbih manasında *abdest vermek* biçiminde, amiyane tabirle *azarlamak* şeklinde argoda da kullanmışız. *Abdestsiz* kelimesini abdesti olmayan manasında hâlâ kullanıyoruz ama mecazen *pervazısız* ve *laubali meşrep* manasını git gide unutuyoruz.

Aldığı abdest ürküttüğü kurbağaya değmemek, verdiğı zarar karşısında ortaya koyduğı yararı çok küçük olan manasında atalar sözününe kadar sirayet eden abdest kelimesi kim ne derse desin Türklerin ve Türk dilinin özbeöz söz varlığıdır. Yukarıda saydıığımız birleşik fiil/isim, deyim ve atasözülerin dışında da abdest kelimesinden yapılmış birçok söz varlığımız vardır. Bu yüzden kelimenin adını ağızımıza *abdestle* alalım ki, *Çapanoğlunun abdest suyu gibi, imamın abdest suyu gibi* bizim için tatsız, tuzsuz bir hâl gelmesin. Kelimeyle daha çok kavram, ibare ve ifade üreteceğiz gibi. *Abdestsiz sofuya namaz mı dayanır?* Biz bu *abdestle daha çok namaz kılarız*.

“Hoş-âb/Hoşâf”

Farsça *hoş* ve *âb* kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen *hoş su, tatlı su* manasındaki “hoşâb sözcüğü” Türkçeleşerek hoşaf şeklinde dilimize yerleşmiştir. Sanırım, içerisindeki sert ve sürekli sessizlerden *h* ve *ř* söyleyişte bir süreklilik sağılarken son seste yumuşak, o sürekliliğı kesen dudak sesi olan *b* ile karşılaşması, Türkçe söyleyişte zorluğa yol açmış olmalı ki *b* sesi kendisi

gibi dudak sesi olan ve aynı zamanda *h* ve *ş* sesleri gibi sert sessiz olup sürekli olan önce *v* sesine sonra da *f* sesine dönüşmüş. Önce *hoşav* şeklinde bir müddet devam etmiş dilimizde, daha sonra kelime *hoşaf* şeklinde yaşamaya devam etmiştir. Osmanlıyı tanımak için İstanbul'a seyahat eden ecnebi seyyahların Türkçeyi öğrenmek/öğretmek için kaleme aldıkları sözlüklerde ilk defa 17. yüzyılda “hoşav” ve “hoşaf” şekli ile yazılı kayıtlarda yer alan kelimemiz, Osmanlı sahasında ilk hangi yemek kitabı ve edebî eserde halkın ağzındaki hoşaf şekli ile kayıt altına alındığı şimdilik bir muamma.

Bazı şairlerimiz mesnevilerinde hoşâb kelimesini bugün kullandığımız hoşaf manasıyla kullanmışlar. Revânî (öl. 1523/24) *İşretnâme*'sinde, hoşabın gencin, yaşlının ağzının suyunu akıtan bir lezzet olduğunu söyler. Ancak yiyecek mi içecek mi belli değil:

Şu denli itdiler medhin hoşâbın
Akıtdı ağzı suyun şeyh ü şâbın
Revânî (*İşretname* 10)

Kelimenin hoş bir içecek olarak karşımıza çıktığı eserlerden biri Lâmiî Çelebi'nin (doğ. 1472-öl. 1532) *Ferhâd ile Şîrîn* mesnevisidir. Kelime beyitte “elma, ayva ve kaynatılmış çeşitli meyvelerin hoşâbı” şeklinde geçmiştir. Tatlı “hoşâbın” yanında ekşisinin de olduğunu Lâmiî haber veriyor:

Hoş-âb-ı sîb ü bih envâ'-ı menkû
Kimi şîrîn kimisi turş u matbû'
(b. 4629)

Kelimenin “hoşâb” formu, klasik şiirimizde daha çok “parlak, iyi cins” manasında inci (dürr/lü'lü) kelimesinin sıfatı olarak kullanılmış:

Bu şîrîn kıssanuñ hâzır cevâbı
Dizüp söz silkine dürr-i hoş-âbı
Lâmiî Çelebi (b.5559)

“Hoşâb” kelimesi, tespit edilebildiğimiz kadarıyla Anadolu'da ilk defa *Kadı Burhâneddin Divanı*'nda iki beyitte, incinin sıfatı olarak geçer:

Gözüme hayâli geleli dürr-i hoş-âbı
Her lahza nisâr eyledi mihmâna degül mi
K. Burhaneddin (G 478/5)

Kelime, 16. yüzyılda Van Gölü'nün güneydoğusunda kurulmuş bir nahiyeye de ad olmuş. “Hoşâb” nahiyesinin ismi, Cumhuriyet döneminde Güzelsu olarak değiştirilmiştir.

Türk Dil Kurumu sözlüğünde kuru meyvenin şekerli suyla kaynatılması ile yapılan bir tür tatlı diye geçen hoşaf, bazı yerlerde tas veya sahanlarla içilen; kafaya bir dikişte içilip geriye kalan posasının yenildiği bu tatlı içecek/yiyecek günümüzde genellikle Ramazan sofralarında cam ve porselen kaselerde arz-ı endam eder. Sonradan İtalyanca “komposto” kelimesi ile şanına sükse

katmış olan “hoşâb” tadından bir şey kaybetmemiştir. Zamanla yaş meyvelerden yapılan hoşafa komposto denmeye başlanmıştır. Hoşaf, *Ebüziyya Lügati*'nde sulu tatlı, *Lügat-ı Naci*'de ve *Remzi Lügati*'nde şerbet olarak geçerken *Kâmûs-ı Türki*'de soğuk olarak yemeklerin sonunda geniş kaşıkla içilen bir içecek olarak geçer. Mehmet Salahî Bey, *Kâmûs-ı Osmânî* adlı eserinde kelimenin asıl manasının “iyi su” demek olduğunu, ıstılahî manasının bazı kuru ve yaş meyvelerden yapılan sulu tatlı olduğunu ifade eder. Avam tarafından “bâ” harfinin “fâ” olarak telaffuz edildiğini de ekler. 16. yüzyılda *Hâfız Dîvânı*, *Gülîstân* ve *Bostân* adlı eserlere şerh yazan Sûdî Efendi, kelimeye “âb-dâr ya'nî tâze ve ter” manasını vermiştir. Yavuz Kartallıoğlu, 16. yüzyıl metinlerinde hoşâb şeklinde geçen kelimenin 17. yüzyılda Fransız dil bilimci ve oryantalist François de Mesgnien Meninski sözlüğünde “hoşav” ara formuyla geçtiğini, aynı yüzyılda Rocchi'nin eserinde ise “hoşaf” şeklinde kayıt altına alındığını tespit etmiştir. Kelime, 18. yüzyılda Şeyh Galib'in *Divan*'ında “hoşâb” formunu korumaya devam etmiştir. Sanırım kelime halk ağzında ve bir tür içecek/yiyecek manasında ise “hoşaf” biçimiyle; parlak, iri cins inci manasında ise, edebî eserlerde “hoşâb” biçimiyle kullanılmış.

Evliya Çelebî, *Seyahatnâme*'sinde İstanbul esnafını zikrederken “hoşâbcılar” esnafından da bahsetmiştir. 17. yüzyılda “hoşâbcıların” dükkân sayısı 500, çalışan sayısı 700 imiş. “Hoşâbcılar” büyük kalaylı kaplar, pirinç taslar, fağfuri ve çini kâseler ile dükkânlarını süslerlermiş. Kayısı, zerdali, Azerbaycan armudu, Arabgir dutu, İzmir üzümü, Tekirdağ vişnesi, Kocaeli elması, Tımışvar eriği, İstanbul şeftalisi, Çubuklu Bahçe kızılıcığı ve bunun gibi çeşit çeşit güzel meyvelerden kokulu, amberli hoşafı yaparlarmış. “Rahat-ı candır, bedene kandır, benî âdemi kandırır, canım hoşâb” diyerek “hoşâbları” satarlarmış. Bülbül adlı usta “hoşabcıbaşı”, “zer-dûz peştemallı dilberler” ile padişaha hoşafı gönderirmiş. Evliya Çelebî, bu “hoşâbcıların” pirinin Hz. Osman olduğunu, peygamber efendimizin iki kızıyla evlendiğinde düğün ziyafetlerinde türlü hoşafı icat ettiğini bildirmiştir. Ona göre Acem diyarında “hoşâb” sevilmezmiş çünkü Hz. Osman'ın icadıymış. Bugün de İran'da aynı durum geçerli mi bilmiyorum. Evliya Çelebî, kelimeyi “hoşâb” şeklinde tahrir etmiş. “Hoşâbcıyân”, “hoşâbcı”, “Hoşâb Kal'ası”, “müsmirât-ı yâbis (kuru meyve) hoşâbları”, eserde hoşafı ilintili kelimeler. Kelimenin *Seyahatnâme*'de “hoşaf” formu yine yok. Günümüz Türkçesine aktarılan *Seyahatnâme* baskılarında kelime “hoşaf” olarak imla edilmiş.

1833-1838 yılları arasında Yunanistan Kralı I. Otto'nun şekerbaşılığını yapan Friedrich Unger, *Şark Şekerciliği* kitabında Türklerin bu içeceği kâselerde kaşıkla içtiklerini ifade ederek muhakkak misafirlerine ikram ettiklerini aktarmaktadır. Bu eserde kelimemiz okunuşu “hoşâb” şeklinde olan “choschab” olarak imla edilmiştir.

Evliya Çelebi hoşafa konan şekerin “şah-ı nebat” olduğunu da bu vesile ile aktarmıştır. Priscilla Mary Işın, hoşafın yapımını anlattığı *Gülbeşeker: Türk Tat-*

lıları Tarihi adlı eserinde “nebat” kelimesinin “nöbet” kelimesine dönüştüğünü ve Türkçede “nöbet şekeri” diye anılmaya başlandığını aktarmış, “nebat” kelimesinin Arapça bitki manasında olduğunu ama Türklerin şekerle birlikte kullanarak *kırtlama* denilen şekeri kastettiklerini ifade etmiştir. Yani *hoşafın* şekeri bile bir dönem kitaplara konu olmuş.

Hoşaf yapılırken içindeki meyveler pelte gibi olduğu için yani kuru meyvelik özelliğinden çıkıp başka bir hâle döndüğü için biz bu kelimeye *gibi* sözcüğünü de getirerek insana teşbih edip çok yorgun manasında *hoşaf gibi* ve “çıkılmak” fiili ile çok yorulmak manasında *hoşafım çıktı* deyimlerini türetmişiz.

Anlatırlar ki Yeniçeri Ocağında yaşlı aşçılardan biri, hem ihtiyarlığından hem de üşengeçliğinden olsa gerek, pilav koyduğu kepe ile *hoşafı* da kaplara koymuş. Normalde olmaması gereken yağ, *hoşafı* da olmağa başlayınca Yeniçeri Ocağındaki askerlerde bir damak tadının oluşmasına neden olmuş: *yağlı hoşaf*. İhtiyar aşçı emekli olup da yerine atanan yeni genç aşçı titizliğinden olacak, hoşafın kepeğini değiştirip yağın da kaldırınca ortaya *yağsız hoşaf* çıkmış. Yeniçeriler de *hoşafın yağı kesilince* ayaklanmışlar. Prof. Dr. Necati Cemaloğlu, bu olay neticesinde söz konusu deyim *geçmişte başlayan hatalı bir durumun kültür haline dönüşmesi*; TDK'nin *söyleyecek söz, verecek karşılık veya yapacak bir şey bulamayacak bir duruma düşmek* anlamlarıyla pek uyuşmasa da, Andreas Tietze'nin deyim *(bütün ümitler) silinmek, çaresiz kalmak* manasında olduğunu ifade etmiş ve H. R. Gürpınar'dan örnek vermiştir. Her şeye rağmen *hoşaf* kelimesi dilimize bir deyim daha kazandırmıştır: *Hoşafın yağı kesilmek*. Bu deyim *Kâmûs-ı Türki*'de bozulmak, bir cevap bulamamak, mahçup olmak manaları verilmiş; sadece *Resimli Kâmûs*'da manası *Kâmûs-ı Türki* ile aynı olmak üzere *hoşafın suyu kesilmek* şeklinde kaydedilmiştir. Dizgi hatası mıdır, yoksa böyle bir kullanımı var mıdır sorusunun cevabı edebî eserlerin taranmasından sonra ortaya çıkacağı benziyor.

Andreas Tietze, *hoşafçı* kelimesini yüze gülücü manasında hoşaftan türetilmiş bir kelime ile hoşuna gitmek manasında *hoşafına gitmek* deyimini de aktarmıştır. Ama günümüzde bu iki yapı kullanımda değil.

Atasözü olarak da söz varlığımız arasında yer alan hoşaf sözü; cahil, görgüsüz ince, güzel şeylerin zevkine varamayan kimse manasında *eşek hoşaftan ne anlar (suyunu içer, tanesini bırakır)* şeklinde yaşamaya devam etmektedir. Bu durum Edip Cansever'in “Hoşaf” adlı şiirinde “Sen insansın hoşaftan anlarsın.” şeklinde ironik bir manaya dönüşmüştür.

Hem biçim hem de mana değişikliği ile Türkçeleşen “hoşaf” kelimesi birçok söz varlığımızla birlikte söz dağarcığımızda yerini almıştır.

Elbette “âb” kelimesiyle kurulmuş, dilimizde ve edebiyatımızda yaşayan pek çok birleşik kelime var. Bunlardan “çirk-âb/çirkef”, “dol-âb/dolap”, “âb-ı hayât/âbıhayat”ı da sonraki yazılarımızda ele alacağız.

Kaynaklar

- Akdoğan, Yaşar, *Ahmedî: Divanından Seçmeler*, Ankara: KTB Yayınları, Ankara 1988.
- Beyatlı, Yahya Kemal, *Eski Şiirin Rüzgârıyla*, Baha Matbaası, İstanbul 1962.
- Cansever, Edip, *Yerçekimli Karanfil: Toplu Şiirleri I*, Adam Yayınları, İstanbul 1997.
- Cemaloğlu, Necati, “Hoşafın Yağı Kesilmek” www.matematikkafe.com (Erişim Tarihi: 17.11.2021)
- Deniz, Sebahat, *Tecellî ve Dîvânı*, Veli Yayınları, İstanbul 2005.
- Ebüziyya Tefvik, *Lügat-ı Ebüziyya*, Matbaa-ı Ebüziyya, Konstantiniyye 1306.
- Ergin, Muharrem, *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981.
- Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lügati*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.
- Işın, Priscilla Mary, *Gülbeşeker: Türk Tatlıları Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- Kahraman, Seyit Ali, Dağlı, Yücel, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- Kartallıoğlu, Yavuz, “Osmanlı Türkçesinde Ara Biçim-I: Arapça ve Farsça Kelimeler”, *Dil Araştırmaları*, Bahar 2016/18, s. 103-124.
- Kestelli, Raif Necdet, *Resimli Türkçe Kamus*, Haz.: Recep Toparlı vd., TDK Yayınları, Ankara 2011.
- Kılıç, Atabey, “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Vehbî”, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/2 Spring, 2007.
- Kut, Günay, *Ağız Tadı: Türklerde Yemek Kültürü*, Haz.: Fatma Büyükkarcı Yılmaz, Simgü Yayınları, İstanbul 2021.
- Mehmet Salahî Bey, *Kamus-ı Osmanî*, Mahmud Beg Matbaası, İstanbul 1313.
- Muallim Nacî, *Lügat-ı Nacî*, Asır Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1891.
- Öztekten, Özkan, “Türkçedeki Abdest Sözüünün Kökeni”, *Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu 3-5 Ekim 2019*, Editör: Mehmet Ali Yolcu, TOKÜAD Yayınları, Çanakkale 2019.
- Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1318.
- Tietze, Andreas, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati: Cilt 2*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2017.
- Unger, Friedrich, *Şark Şekerciliği*, Giriş ve Notlarla Yayına Hazırlayanlar: Priscilla Mary Işın, Merete Çakmak, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.
- Yavuz, Kemal (Haz.), *Garîb-nâme: Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma*, C 1/1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.